ڕەنگ دانەوەی کێشەی نێودەوڵەتان لە نێوان عوسمانی و ئێران دا لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم داو کورتەیەك لە بارودۆخی کوردستانی ئەو سەردەمە

د. حسن جاف

ئەوەی ئاشکرایە سیاسەتی ئینگلیز لە نیمەی یەکەمی سەدەی نوزدەهەم دا ئەوە بووە کە هەرگیز نەهێڵن رووسەکان بگەیەنە هیندستان ومەوداشیان نەدەن لەئێران و ئاسیای ناوین دا رەگ داکوتن چونکە بۆ داگیرکردنی ئەم وڵاتانە رێگای داگیرکردنی هیندستانیان بۆ مسوگەرو هەموار دەبێ بۆ ئەم نیازەش ئینگلیزەکان کەوتنە خۆ بۆ ئەوەی تەبایی وئاشتی لە نێوان روسیاو ئێران دا بچەسپێنن بە تایبەت پاش زاڵ بوون سوپای رووس لە شەرەکانی ساڵانی ١٨٠٤ تا ١٨٢٨زدا چونکە ئینگلیزەکان بە رۆنی دەیان زانی لەشکری ئێران بەرگەی لێشاوی سوپای ڕووس ناگرێت. وبەداگیرکردنی ئێران هیندستان دەکەوێتە مەترسی داگیرکردنی روسەکانەوە بۆ ئەم مەبەستە کەوتنە هەوڵ دانەوە کە ئاشتی و صلح لە نێوان ڕووس و ئێران دا بچەسپێنن[1] لە کاتێك دا ئەو سەردەمە فەرەنساوی یەکان دەکۆشان یەکێتی لە نێوان ئێران و عوسمانی پێك بێنن و پێکەوە لە دژ رووسەکان بوەستن[2].

هەوڵ و تەقەلای باڵیوزە ناسراوەکانی ئینگلیز، وەك سیرگور ئوزلی[3] سیرجون ماکدۆناڵد گەیشتە ڕادەیەك کە شەڕ ڕاگیری و پەیماننامەی گوڵستان و تورکمان چای[4] مۆربکرێ ئەم هەڵپەو تەقەلایەش لە پێناوی ئەوەدا بوو نەیەڵن ئێرانیان لە دەس بڕوا.

ئەوەی روونە ئەم رکەبەری و پێشبرکی یەی نێوان ڕووس و ئینگلیز تا ساڵی ١٨٩٢ بەردەوام بووە هەر لەم ساڵەدا دەوڵەتی روسیا هاتەسەر ئەو بڕوایە کە پێویستە لە تەك ئینگلیزەکان دا هاوکاری بکات لە ئێران و ئاسیای ناوین دا ئەمەش لە پێناوی دابین کردنی سودو قازانجی ئیمپریالیستی یان لە هەردو ناوچەکەدا.

ئەم هاوکاری یەش، پاش پەرەسەندنی هێزی ئازادیخوازو شۆڕشگێڕانی نەتەوەکانی ئێران و ناوچەکانی دیکە، لە پەیمان نامەی ١٨٠٧ زداوەبەرهات[5].

ئەی باری سیاسی ڕووس و ئینگلیز لەمەڕ دەوڵەتی عوسمانی، لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم دا چۆن بوو؟ وەك ڕوونە، پێوەندیی نێوان ڕووسیاو عوسمانی، لەم قۆناغەدا باری تەبایی و خواسایی بە خۆیەوەنەدیوە، چون ڕووسەکان لە بارودۆخی ئاڵۆزی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵەکی ی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، بە ڕوونی ئاگابوون و کەوتوونە هەڵپەو تەقەلای ئەوەوە ناوچەکانی عوسمانی داگیربکەن و دەست لە بارودۆخی ناوەکی یان وەردەن، بەڵام ئینگلیزەکان هەمیشە لە دژ سیاسەتی داگیرکەرانەی ڕووسان، بەرانبەر بە دەوڵەتی وەستاون، چونکە ئینگلیز نەیان دەویست ڕووسەکان

بنەیەکە ..واری مەیدانی داگیرکردنی ولاتانی عوسمانی. ئەم سیاسەتەش، ئەوە بوو، بە مایەی شەرهەلگیرسان لە نێوان رووسیاو عوسمانی دا، کە پۆپەکەی شەری کریما بوو (قرم)و لەم شەرەش دا ئەوەبوو، ئینگلیزو فەرەنسە بە هاواری دەولەتی عوسمانی یەوە هاتن و رووسیای قەیسەری لەم شەرەدا شکستی خواردو پەیماننامەی پاریس لە نێوان دەولەتە شەرکەرەکان دا مۆرکرام[6].

باشە ئەی ئەم کێشمەکێشە لە بارەی کوردستان چۆن تیشکی داوەتەوە؟

لە سەردەمی شەری نێوان ئێران و رووسیادا پێوەندیی نێوان دەولەتی عوسمانی و دەولەتی ئێران خواسایی بوو، بەلام پاش سالی ١٨١١ز کاتی رووسەکان توانی یان لەشکری ئەحمد پاشا لە دەوروبەری رووباری تونە (رۆن)بە سەختی بشکێنن و عوسمانی یەکان ناچاربکەن، لە ٢٧ حوزەیرانی ١٨١١ زدا، پەیمان نامەی بوخارست مۆربکەن. مۆرکردنی ئەم پەیمان نامەیە بوو بە مایەی ساردوسری نێوان ئەم دوو دەولەتەو رۆژ بەدگومانی هەردوو دەولەت بەرانبەر بە یەکتری خەست و خۆل تر دەبۆوە[7].

بێ گومان شوێن پەنجەی دەستەسیاسی و سەربازی یە بیانی یەکان لە خەست کردنەوەی ئەم ناکۆکی یەدا زۆر دیارو ئاشکرابوو جگە لە دەوری ئەمانە، مەسەلەی ئازاردانی حاجی یە ئێرانی یەکان، کە بۆ زیارەتی کەربەلاو نەجەفی پیرۆزدەهاتن و هەروەها گیروگرفت و وکێشەی سەرسنووران و هێرشی وەهابی یان بۆسەر کەربەلاو بە کۆمەل کوشتنی خەلکی شارەکە (١٣ی مایسی ١٨٠٢ز)و پەنادرانی جەعفەر قولیخانی دونبولی لە لایەن دەولەتی عوسمانی یەوە وکێشەی فەرمانرەوایی هەردوو دەولەتەکە بۆ وەسەرراگەیشتنی میرنشینی بابان و ئەردەلان هۆکاری بنەرەتی ی شەروشۆری نێوان ئەم دوو دەولەتەبوون[8].

فەتح عەلیشا، داوای لە سلێمان پاشا، والیی گەورەی بەغداکرد، کە وەهابی یان بەسزای خۆیان بگەیێنێ. سلێمان پاشا نەپەرژایە سەر ئەوە کەشتیٔ بە شتیٔ بکا کۆچی دوایی کرد (١٨٠٢ز)[9] بەلام کاتی عەلی پاشای زاوای هاتە سەر کارو بە پێچەوانەی سلێمان پاشاوە، رەفتاری لە تەك ئێران دا دۆستانە نەبوو. ئەوەبوو لە ئاکامی رەفتاری ملهورانەو ناسیاسی یانەی خۆی، هێندەی نەما نێوان هەردوو دەولەتی ئێران و عوسمانی بە تەواوەتی تێك بدا. شالاوی بردەسەر میرنشینی بابان. عەبدورەحمان توانی بەرەنگاربوونی، لە خۆی دا نەبین، لە دوادوای ئابی ١٨٠٥دا خۆی گەیاندە کوردستانی ئێران و بوو بە پەنابەری ئەمانوللاخان[10] والی سنة[11]. فەتح عەلیشا داوای لەعەلی پاشاکرد کەمەودای عەبدورەحمان پاشابدا بگەرێتەوە بۆ میرنشینی بابان بەلام عەلی پاشا داخوازی یەکەی شای پشت گوێ خست. محمد علی میرزا (دەولەکشا، کوری فەتح عەلی پاشا) لە سەرەتای ربیع الاول، ١٢٢١ك، دوادوای ١٨٠٦ بەلە شکرێکەوە، بەنیازی داگیرکردنی بەغدا، بەری کەوت. لەشکری عەلی پاشا بە سەرکردایەتیی سلێمان پاشای خوشکەزای، لە لایەن عەبدورەحمان پاشای بابانەوە، نزیك گوندی گۆزەگەورە، لەمەریوان شکستی خواردو بەدیل گیراو جارێکی دیکەعبدالرحمن پاشا گەرایەوە بۆ سلێمانی[12] پاش ماوەیەك، یوسف پاشا، والیی ئەرزەرۆم، کە نێوانی لەگەل ئێرانی یەکان دا خۆش بوو، فەیزی محمودی بۆ ئیران، نارد، بۆ ئازادکردنی سلێمان پاشای خواستەکەی یوسف پاشا جێی خۆی گرت و سلێمان پاشا ئازادکراو هەردوو دەولەتیش لەسەر ئەوە رێك کەوتن کە لە دژ رووس بوەستن[13].

لە راستی دا ئەوەی کە ئێمە پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەین ئەوەیە، کێشەی دەولەتەئەورووپایی یەکان، رووسیاو بەریتانیا وفەرەنسا ئایا لە نێوکورددا رەنگی دابۆوە؟ ئێمە لەو بروایەداین کە کێشمە کێشی ولاتە ئەورووپایی یەکان لەدژ سەردەمەدا رەنگی نەداوەتەو. بەلام بێ گومان کورد بوو بوو بە مایەی بەربەرەکانی لە نێوان و عوسمانی دا: کاربەرەو ئەوەی کێشاوەتەوە کە هەریەکە کوردەکان بەلای خۆی دا راکێشێ و بۆ بەکارهێنانیان لە بەرژەوەندی ئایەتی خۆیان. ئەوانیش هەر کە هەستیان لێیان بە مەترسی کردبێ، دەستیان لەکاروبارەوەزداوەو لەدژ یەکیان راکردوون[14].

ئەگەر تاك وتەرایەك لە بیانی یان، وەك جێمس ریچ (١٨٢٠)و هنري راولنسون Henty Rawlinson وچەند کەسێکی تر، باسی کوردیان کردبێ، یاویستبیتیان هەستی نەتەوەیی یان تێدا بە ئاگابێنن، لە کارێکی تاکانەی خۆیان بەولاوە نەچووە لەسەر بەرنامەی دەولەتەکانیان نەرۆیشتوون.

نابێ ئەوەشمان لە بیربچێ کە ئەورووپایی یەکان بە تایبەت رووسەکان لەسەرەتای سەدەی نۆزدەمەوە زۆریان لە سەر کوردو کوردستان ومێژووو جوغرافیاو زمان و ئەدەب و فۆلکلوری کورد کۆلیوەتەوە، بەلام پتر لایەنی سەربازێ و لەشکرکێشی یان لە بەرچاوگرتووە. ئەرشیفەکان، رووس پرن لە زانیاری یی بە نرخ لەم رووەوە[15].

هەروەها برێ گەریدەی ئەورووپایی وەك: بازرگانی لەندیکی ی بێ ناو لە سەدەی ١٦هەم داو ویستەر ئافۆنس Meitne Aftons لە سەدەی ١٦هەم داو پێترۆ دێ لاڤال Petro Dely valie لە سەدەی ١٧هەم داو جین ئیفنۆت لە (١٦٣٣ ـ ١٦٦٧)دا گەشتی کوردستانیان کردووەو شتی زۆریان لەسەر کوردو کوردستان نووسیوە[16] بەلام هیچ بۆنێکی سیاسی یان پێوە دیار نی یە.

ئەوەی ئاشکرایە، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم دا پێشبرکێ یەکی ئاشکرا دەکەوێتە نێوان رووسیاو ئینگلستانەوە، چونکە فەرەنسە پاش مردنی ناپلیون بۆناپارت نەخشەیەکی ئەوتۆی بۆ داگیرکردنی ئێران و عوسمانی بەدەستەوە نەما. لەم قۆناخەدا دەبینین ئینگلیزەکان تێ دەکۆشن نەیەلن رووسەکان ناوچەکانی ئیمپراتۆری یەتی عوسمانی و دەولەتی

ئێران داگیرکەن و هەمیشە سیاسەتی ئینگلیز ئەوە بوو کە حوکوومەتی عوسمانی کە بەپیاوە نەخۆشەکەیان ناودەبرد بەسەربمێنێتەوە. لەبەر ئەمە دەبینین ئینگلیزەکان بەرانبەر بە شۆرشەکانی کورد، وەك شۆرشی بەدرخان پاشاو شۆرشی میرمحمدی (پاشای کۆرە) رەواندز دژ دەوەستن، هەرچی رووسەکانیش بوون پتر ئەرمەنی یەکانیان لا مەبەست بوو، نەك کورد. لەبەر ئەوە کاتێ دەسەلاتی میرمحمدی رەواندزی دەگاتە ئەوەی، کە ناوچەکانی کوردستانی ئێران داگیربکا، هاواربۆ رووسەکان دەبا[17]

لەم سەریشەوە ئینگلیزەکان بە ئاشکرا یارمەتی هێزەکانی رەشید شایان دا[18] ئەم هەلوێستەی رووس و ئینگلیزی بە تایبەتی لە شۆرشی بەدرخان بەگ دا زۆر بەزەقی بەدیاردەکەوێ[19].

ئینگلیزەکان کاتێ کەزانی یان هێزی بەدرخان بەگ مەترسی یەکی راستەقینەی بۆ حوکوومەتی عوسمانی هێناوەتە گۆرێ دام و دەزگای موخابەراتیی یان دەکەونەخۆ دەبنە چاوساغی حوکوومەتی عوسمانی بۆ لەناودانی دەسەلاتی میری حریروبۆتان زەوینەخۆش کردن بۆ پاساودانی لە ناوبردنی بەدرخان بەگ لە هەلوێستی بەستووری یەکان و کوشت و کوشتاریان دا لە لایەن بەدرخان بەگەوە، کە ئینگلیزو فەرەنسەو ئەمەریکایی کان بوونە هۆی روودانی، بەدیاردەکەوێ. .[20].

میر محمد لە ئێرانی خۆاست یارمەتیی بدات، بەلام ئێران خۆی، لە خواستەکەی میرمحمدکەرکرد، یەکەم: ئێران خۆی کەوتبووە خۆئامادەکەردن لە دژ میرمحمد، کە پەلاماری سنوورەکان دەداو هەولی ئەدا هۆزە کوردەکانی ئێران بخاتە ژێر دەسەلاتی خۆی، دووەم: بەریتانیاو رووسیا دژی ئەوە بوون ئێران لە میرمحمد نزیك بێتەوە ئەودوو دەولەتەش لەو سەردەمەدا دەستیان بەسەر ئێران و تورکیادا دەرۆیشت[21] ئێران نزیکەی دە هەزارکەسی ناردە سەرکوردەکان، لەوانە بەشێکی باشیان نیزامی بوون. ئینگلیزەکانیش حەزیان لە تێداچوونی بزووتنەوەی کوردان دەکرد. بۆ ئەم مەبەستەش زۆر بە گەرمی هاتنەئاراوە. هەولیان دا تورکیاو ئێران دژی کورد یەك بخەن، بە هەموو جۆرێ تێ دەکۆشان ناخۆشیی نێوان تورکیاو ئێران نەهێلن ئاشتیان کەنەوە[22].

هەروا پەرەسەندنی دەسەلاتی بەدرخان بەگ بەرادەیەك گەیشت بە ترس و تالووکەی لە ئیمپراتۆری یەتی عوسمانی جۆی بوونەوە هێنایە گۆرێ، بگرە دەولەتە ئەوروپایی یەکانیشی تۆقاند، چونکە ناراستەوخۆ هەرەشەی لە بەرژەوەندی سیاسی و ئابووری یان دەکرد[23].

هەلوێستی ئینگلیزەکان لە شۆرشی یەزدان شێردا، لە سالی ١٨٥٣زدا هەر ئەو هەلوێستە دوژمنایەتیەبوو کە لە دژی بەکاریان هێنا[24].

ئینگلیز هەمیشە لەکاتی تالووکەو ناسك دا فریای تورك و عەجەم کەوتوون و هەلدوێریان رزگارکردوون. ئەوەتا کاتێکی مامیت (مەمەد)پاشا، فەرماندەی هێزەکانی تورك لە لای گوندی (دیربان)، نزیکی شاری جزیر راپەریوانی ناچاری پاشەکشێ کرد کۆنسولی ئینگلیز لە مووسل دۆخەئالۆزەکەی بە هەل زانی، کەوتە لووت تێ وەژەندنی کارەکە. . بە بەلێن و پارەبەشینەوە چەند سەرۆکێکی کوردی کری و دەسەبەرکردو لەگەل کاربەدەستانی تورك ئاشتی کردونەوە لەبەر ئەمە یەزدان ناچاربوو، بەخۆی و بنە مالەکەیەو بکشێتەوە بۆ قەلای (گاسرا ـ گیلی) لە خوارووانەوە.

سەرچاوەو پەراوێز

(١) ئەبوقیر رۆژی یەکەمی ئاب ١٧٩٨ز، دەریاسالاری ئینگلیزی نیلسۆن، گەیشتە کەنداوی ئەبوقیر گەلەکەشتی فەرەنسەی، کە لەوێ لەنگەریان هاویشتبوو لە پاش شەرێکی سەخت تێکشکاند لە نێوان یازدەکەشتیی شەرکەری فەرەنسەدا تەنها چوار کەشتی توانی یان هەلێن بۆ مالتا، ئیدی سەرلەبەری کەشتی یەکان یا سووتان یا نوقم بوون یا بەدیل گیران ئەم شکستی یەی شەری دەریایی یە پێوەندیی هێزەکانی فەرەنسەی لە میسردا لەگەل فەرەنسەدا پچری.

(٢) پۆلی یەکەم لە شەوی ١١/١٢ی مارتی سالی ١٨٠١زدا لە ئەنجامی پیلانێك دا لە دەرباری خۆی، کە ئینگلیزەکان دەستیان تێدابووە، کوژرا، چونکە ئینگلیزەکان نەیان دەتوانی هاوکاریی پۆل لەگەل سەرسەخت ترین دوژمنیان دا، کە ناپلیۆن بوو، بۆ قووت بچێ.

بروانە: د. کمال مظهر: دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر، د. كمال مظهر بغداد، ١٩٨٥، ص٣٠.

(١) د. كمال مظهر دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر بغداد ١٩٨٥ ص٧١.

(٢) هەمان سەرچاوە ص٣٥.

(٣) نەخشی سێر گور ئوزلی لە بەستنی پەیمان نامەیی گولستان دا بە رادەیەك درەخشان بووە کە قەیسەري رووس نیشانی بەرزی رووسیایی پێ ببەخشێ بەلام ئینگلیزەکان بە تەگبیرێکی زیرەکانە ناوبراویان لە وەرگرتنی دەس بەردار کرد بروانە: گۆڤاری. . برسیهای تاریخی ژ ٣ سالی ١١ ئاب، ئەیلوول ١٩٧٨ ص٣٩.

(٤) پەیمان نامەی گولستان لە (٢)ی تەشرینی یەکەمی ١٨١٣داکە نێوان ئێران و رووسیادا بەسترا بە پێی ئەم پەیمان نامەیە ئێران خان نشینی قەرەباغ و گنجەو شیراون و شەکیی و باکوی لە دەست دا پەیمان نامەی تورکمان چای لە ٢٢ شوباتی ١٨٢٨ زدا لە نێوان روسیاو ئێران دابەستراو بە پێی ناوەرۆکی ئەم پەیمان نامەیە هەموو ناوچەکانی قەفقاز بوو بە مۆلکی رووسیاو روباری ئاراز بوو بە سنوری نێوان رووسیاو ئێران بروانەند محمد عبدالله العزاوي: الصراع البريطاني الروسي في فارس ١٨٠٩ ـ ١٨٣٩ مجلة الخليج العربي العدد السادس السنة ١٩٨٨ ص٦٠ ـ ٧١.

(٥) د. نوري عبدالسامرائي ـ هەمان سەرچاوە، ص٧٧.

ئێران داگیرکەن و هەمیشە سیاسەتی ئینگلیز ئەوە بوو کە حوکوومەتی عوسمانی کە بەپیاوە نەخۆشەکەیان ناودەبرد بەسەربهێنێتەوە. لەبەر ئەمە دەبینین ئینگلیزەکان بەرانبەر بە شۆرشەکانی کورد، وەك شۆڕشی بەدرخان پاشاو شۆڕشی میرمحەمەدی (پاشای کۆرە) ڕەواندز دژ دەوەستن، هەرچی ڕووسەکانیش بوون پتر ئەرمەنی یەکانیان لا مەبەست بوو، نەك کورد. لەبەر ئەوە کاتێ دەسەڵاتی میرمحەمەدی ڕەواندزی دەگاتە ئەوەی، کە ناوچەکانی کوردستانی ئێران داگیربکا، هاواربۆ ڕووسەکان دەبا[17]

لەم سەریشەوە ئینگلیزەکان بە ئاشکرا یارمەتی هێزەکانی ڕەشید شایان دا[18] ئەم هەڵوێستەی ڕووس و ئینگلیزی بە تایبەتی لە شۆڕشی بەدرخان بەگ دا زۆر بەزەقی بەدیاردەکەوێ[19].

ئینگلیزەکان کاتێ کەزانی یان هێزی بەدرخان بەگ مەترسی یەکی ڕاستەقینەی بۆ حوکوومەتی عوسمانی هێناوەتە گۆڕێ دام و دەزگای موخابەراتیی یان دەکەونەخۆ دەبنە چاوساغی حوکوومەتی عوسمانی بۆ لەناودانی دەسەڵاتی میری حریروبۆتان زەوینەخۆش کردن بۆ پاساودانی لە ناوبردنی بەدرخان بەگ لە هەڵوێستی بەستووری یەکان و کوشت و کوشتاریان دا لە لایەن بەدرخان بەگەوە، کە ئینگلیزو فەرەنسەو ئەمەریکایی کان بوونە هۆی ڕوودانی، بەدیاردەکەوێ..[20].

میر محمد لە ئێران خواست یارمەتیی بدات، بەڵام ئێران خۆی، لە خواستەکەی میرمحمدکەرکرد، یەکەم: ئێران خۆی کەوتبووە خۆئامادەکەردن لە دژ میرمحمد، کە پەلاماری سنوورەکان دەداو هەوڵی ئەدا هۆزە کوردەکانی ئێران بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی، دووەم: بەریتانیاو ڕووسیا دژی ئەوە بوون ئێران لە میرمحمد نزیك بێتەوە ئەودوو دەوڵەتەش لەو سەردەمەدا دەستیان بەسەر ئێران و تورکیادا دەڕۆیشت[21] ئێران نزیکەی دە هەزارکەسی ناردە سەرکوردەکان، لەوانە بەشێکی باشیان نیزامی بوون. ئینگلیزەکانیش حەزیان لە تێداچوونی بزووتنەوەی کوردان دەکرد. بۆ ئەم مەبەستەش زۆر بە گەرمی هاتنەئاراوە. هەوڵیان دا تورکیاو ئێران دژی کورد یەك بخەن، بە هەموو جۆرێ تێ دەکۆشان ناخۆشیی نێوان تورکیاو ئێران نەهێڵن ئاشتیان کەنەوە[22].

هەروا پەرەسەندنی دەسەڵاتی بەدرخان بەگ بەرادەیەك گەیشت بە ترس و تالووکەی لە ئیمپراتۆری یەتی عوسمانی جۆی بوونەوە هێنایە گۆڕێ، بگرە دەوڵەتە ئەوروپایی یەکانیشی تۆقاند، چونکە ناڕاستەوخۆ هەرەشەی لە بەرژەوەندی سیاسی و ئابووری یان دەکرد[23].

هەڵوێستی ئینگلیزەکان لە شۆڕشی یەزدان شێردا، لە ساڵی ١٨٥٣زدا هەر ئەو هەڵوێستە دوژمنایەتیەبوو کە لە دژی بەکاریان هێنا[24].

ئینگلیز هەمیشە لەکاتی تالووکەو ناسك دا فریای تورك و عەجەم کەوتوون و هەڵلوێریان ڕزگارکردوون. ئەوەتا کاتێکی مامیت (مەمەد)پاشا، فەرماندەی هێزەکانی تورك لە لای گوندی (دیربان)، نزیکی شاری جزیر ڕاپەڕیوان ناچاری پاشەکشێ کرد کۆنسولی ئینگلیز لە مووسڵ دۆخەئاڵۆزەکەی بە هەل زانی، کەوتە لووت تێ وەژەندنی کارەکە.. بە بەڵێن و پارەبەشینەوە چەند سەرۆکێکی کوردی کڕی و دەسەبەرکردو لەگەڵ کاربەدەستانی تورك ئاشتی کردونەوە لەبەر ئەمە یەزدان ناچاربوو، بەخۆی و بنە ماڵەکەیەو بکشێتەوە بۆ قەڵای (گاسرا - گیلی) لە خوارووانەوە.

سەرچاوەو پەراوێز

(١) ئەبوقیر ڕۆژی یەکەمی ئاب ١٧٩٨ز، دەریاسالاری ئینگلیزی نیلسۆن، گەیشتە کەنداوی ئەبوقیر گەلەکەشتی فەرەنسەی، کە لەوێ لەنگەریان هاویشتبوو لە پاش شەڕێکی سەخت تێکشکاند لە نێوان یازدەکەشتیی شەڕکەری فەرەنسەدا تەنها چوار کەشتی توانی یان هەڵێن بۆ ماڵتا، ئیدی سەرلەبەری کەشتی یەکان یا سووتان یا نوقم بوون یا بەدیل گیران ئەم شکستی یەی شەڕی دەریایی یە پێوەندیی هێزەکانی فەرەنسەی لە میسردا لەگەڵ فەرەنسەدا پچڕی.

(٢) پۆلی یەکەم لە شەوی ١١/١٢ی مارتی ساڵی ١٨٠١زدا لە ئەنجامی پیلانێك دا لە دەرباری خۆی، کە ئینگلیزەکان دەستیان تێدابووە، کوژرا، چونکە ئینگلیزەکان نەیان دەتوانی هاوکاریی پۆل لەگەڵ سەرسەخت ترین دوژمنیان دا، کە ناپلیۆن بوو، بۆ قووت بچێ.

بڕوانە: د. کمال مظهر: دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر، د. کمال مظهر بغداد، ١٩٨٥، ص٣٠.

(١) د. کمال مظهر دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر بغداد ١٩٨٥ ص٧١.

(٢) هەمان سەرچاوە ص٣٥.

(٣) نەخشی سێر گور ئۆزلی لە بەستنی پەیمان نامەیی گولستان دا بە ڕادەیەك درەخشان بووە کە قەیسەری ڕووس نیشانی بەرزی ڕووسیایی پێ بیەخشێ بەڵام ئینگلیزەکان بە تەگبیرێکی زیرەکانە ناوبراویان لە وەرگرتنی دەس بەردار کرد بڕوانە: گۆڤاری.. برسیهای تاريخی ژ ٣ ساڵی ١١ ئاب، ئەیلوول ١٩٧٨ ص٣٩.

(٤) پەیمان نامەی گولستان لە (٢)ی تەشرینی یەکەمی ١٨١٣داکە نێوان ئێران و ڕووسیادا بەسترا بە پێی ئەم پەیمان نامەیە ئێران خان نشینی قەرەباغ و گنجەو شیراون و شەکیی و باکوی لە دەست دا پەیمان نامەی تورکمان چای لە ٢٢ شوباتی ١٨٢٨ زدا لە نێوان روسیاو ئێران دابەستراو بە پێی ناوەرۆکی ئەم پەیمان نامەیە هەموو ناوچەکانی قەفقاز بوو بە مۆلکی ڕووسیاو ڕوباری ئاراز بوو بە سنوری نێوان ڕووسیاو ئێران بڕوانەند محمد عبدالله العزاوي: الصراع البريطاني الروسي في فارس ١٨٠٩ - ١٨٣٩ مجلة الخليج العربي العدد السادس السنة ١٩٨٨ ص٦٠ - ٧١.

(٥) د. نوري عبدالسامرائي - هەمان سەرچاوە، ص٧٧.

(٦) بروانه د. محمد عبدالله العزاوي: موقف بريطانيا من التوسع الدرس في ايران واسيا الوسطى خلال النصف الثاني من قرن التاسع عشر مجلة الدراسات الايرانية المجلد الاول العدد الاول والثاني ١٩٩٣ مركز الدراسات الايرانية جامعة البصرة ص٦٥.

(٧) بۆزانينى پتر دەربارەى ئەم پەيمان نامەيە بروانه پەرتووكى: بدرخان محمد على السلطان عبدالحميد الثاني، رمادي ١٩٨١ ص٣١ - ٣٢

(٨) بروانه د. علي بنيا: تاريخ سياسي ودبلوماسي ايران ج١ ص١٧٦

(٩) د. عبدالعزيز سليمان نوار: تاريخ الشعوب الاسلامية في العصر الحديث ج١ بيروت ١٩٧١ ص١٩٦ وكذلك انظر ،د. محمد رضا نصيري: استاذ مكاتبات قاجارية تهران ١٣٦٨هـ ص١٤.

(١٠) بروانه د. علي الوردي لمحات اجتماعية من تاريخ العراق والحديث ج١ بغداد ١٩٦٩ ص١٨٤ - ١٩١.

(١١) يەكێ لە حكم‌رانە ناسراوەكانى ميرنشينى ئەردەلانە پاش مير حسن علي خان لەساڵى ١٣١٤هـ بوەبەوالى ئەردەلان ساڵى ١٣٤٠هـ كۆچى دوايى كرد. بروانه محمد مردوخ كردستان تاريخ مردوخ ج١ چاپ دووەم تهران ١٣٥١ ص١٤٩ - ١٥٩.

(١٢) سنە پايتەختى ميرنشينى ئەردەلان بوە.

(١٣) بروانه محمد امين زكي تاريخى سليمانى وولآتى بەغدا ١٩٣٩ ص١٠٦.

(١٤) بروانه گۆڤارى بررسيهاى تاريخى شماره (٢) سالى ١٠ ص٢٣.

(١٥) كلوديوس جيمس ريچ: رحلة ريچ في العراق عام ١٨٢٠ ترجمة بهاءالدين نوري بغداد ١٩٥٧ ص٢٢٩.

(١٦) د. جەليلى جەليل: كوردەكانى ئيمبراتوريەتى عوسمانى، وەرگێر د.كاووس قەفتان بەغدا ١٩٨٧ ص٩ - ١٢.

(١٧) د. عصمت شەريف دانلو: كوردو كوردستان لە نيگاى چەند گەريدەيەكى روژاوايى يەوە وەرگێر شەكور مستەفا، گۆڤارى كۆرى زانيارى عيراق، دەستەى كورد، بەرگى هەشتەم بەغدا ١٩٨١ ص ١٢١ - ١٥٩.

(١٨) هەمان سەرچاوە.

(١٩) سەعيد بەدەل «صادق شەرفكەندي» تاريخ جنبشهاي ملي كورد ١٣٦٠ ص١٤ - ١٥.

(٢٠) د. جەليلى جەليل: سەرچاوەى پيشوو ص١٧٦.

(٢١) عەلاءالدين سەجادى شۆرشەكانى كورد، بەغدا ١٩٥٩ ص٤٤ - ٤٥.

(٢٢) سەعيد بەدەل: سەرچاوەى پيشوو ص١٩. هەروا بروانه كريس كوچيرا ميژووي كورد لە سەدەى ١٩ - ٢٠دا وەرگێر، محمد رباني تهران ١٣٦٩ ص٤١ - ٤٩.

(٢٣) جەليلى جەليل: سەرچاوەى پيشو ص١٨٥.

(٢٤) بروانه عەلاءالدين سەجادى شۆرشەكانى كورد ص٤٥ - ٤٦

ملخص البحث:

انعكاس الصراع الدولي على العلاقة بين الدولتين العثمانية والايرانية في بداية القرن التاسع عشر ونبذة موجزة من وضع كردستان في تلك الفترة.

الدكتور: حسن الجاف

كانت سياسة بريطانيا في النصف الاول من القرن التاسع عشر تلح بل تجزم على منع الروس من الوصول الى الهند من جهة وتثبيت اقدامهم في ايران وبلدان الشرق الاوسط حتى لايكون احتلالهم للبعض منها واسطة للتقرب من الهند.. وفي هذه الاثناء وقعت بين ايران وروسيا حرب استمرت من سنة ١٨٠٤ حتى سنة ١٨٢٨ وكان الانكليز يدركون بأن ايران لاتقوى على التصدي للغزو الروسي، وخوفاً من تقدم روسيا في أراضي ايران عمل الانكليز على عقد صلح بين إيران وروسيا وكان الفرنسيون يسعون من جهة اخرى الى اتحاد الدولة العثمانية مع ايران للوقوف بوجه اطماع روسيا اما روسيا فرأت من نهاية حومة صراعها مع بريطانيا الذي استمر لغاية سنة ١٨٩٢ بان عليها الاتفاق مع بريطانيا ولاسيا في ايران والشرق الاوسط وكل ذلك بالطبع في سبيل تحقيق الاطماع الامبريالية لهذه الدول.. لكن بريطانيا بقيت على حذر من سياسة روسيا تجاه الدولة العثمانية والتي بنيت على اساس التوسع والاستحواذ على مكاسب مهمة من الدولة المريضة، حتى وقعت حرب القرم بين الدولتين والتي انهزمت فيها القوات الروسية نتيجة مناصرة كل من بريطانيا وفرنسا للدولة العثمانية.. وانعكست هذه الصراعات الدولية على الوضع بين ايران وتركيا فكان الصراع محتدماً ومستمراً بينهما ويزداد نتيجة تدخل الأيادي الأجنبية سياسياً وعسكرياً، ويتجدد لوجود مشاكل حدودية بين الدولتين ووجود امارات كردية في المنطقة، فكانت الحرب تقع بين قوات والي بغداد والقوات الايرانية وبينها وبين امارتي بابان واردلان واصبح الشعب الكردي ركناً اساسياً في هذا الصراع، اذ تحاول كل من الدولتين استمالته الى جانبها آناً والتعاون فيما بينهما ضده عند شعورهما بخطر ينبعث منه وتدخلت الدول الاوربية ولاسيا بريطانيا في الأمر، حيث ظلت الأخيرة تحاول اصلاح ذات البين بين تركيا وايران وتقف ضد الحركة التحريرية الكردية.. فكان هذا موقفها من حركة محمد باشا الراوندوزي، امير إمارة سوران وكذلك من حركة البدرخانيين في جزير وبوتان.